

## An Analysis of the Spatial Differences of Patterns of Residence and Activity in Border and non- Border in Iran

Mahdi Poortaheri<sup>1</sup>, Ebrahim Roumina<sup>2\*</sup>

1. Associate Professor of Geography, University of Tarbiat Modares, Tehran

2. Assistant Professor of Political Geography, University of Tarbiat Modares, Tehran



Poortaheri, M & Roumina, E.(2021). [An Analysis of the Spatial Differences of Patterns of Residence and Activity in Border and non- Border in Iran]. *Geography and Development*, 19 (63), 175-198.

doi: <http://dx.doi.org/10.22111/J10.22111.2021.6191>

Received:12/02/2020

Accepted :07/10/2020

### Keywords:

Development,  
Border areas,  
Iran, Residence  
model, Activity.

### ABSTRACT

Border communities are currently under pressure from global change. This pressure is both inland and out of land, which has challenged the development of these areas and has put residents in the throes of development. Previous experience with the approaches and theories of development of border regions shows that development in these areas is challenging. Accordingly, it is necessary to make changes in the type of perceptions and tendencies in this field.

The border regions of Iran are part of the national territorial arena which, due to their geographical location, have distinct conditions in terms of development indicators. These areas, although in a sustainable systemic attitude, should complement inland failures, but because of the conflicts and disruption they pose a growing threat to the security and integrity of the land. Accordingly, the issue of this study is how the spatial structure of residence and activity in frontier and inland areas is based on development indicators and what pattern does it follow?

Based on the research problem, the research method is descriptive-analytical. In the description section, relying on statistical sources, it describes a few quantities, and then in the analysis section, it mainly classifies secondary analysis using the status quo matrix using multi-criteria decision-making techniques. Key development indicators and indicators are also defined for each zone.

The results show that the study areas have many descriptive differences in indices and indicators. The pattern of development in Iran starts from the Caspian coastal border region as a center of development. It then heads northwest and northeast. Then through the central part of Iran, it connects to the center of development of the southern border of the country. Underdeveloped centers are also located on both sides of central Iran. The eastern, western and southeastern border regions of Iran have not been developed.

Copyright©2021, Geography and Development. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

### Extended Abstract

#### 1. Introduction

S

patial pattern is a visual structure of the placement and distribution of objects on the earth surface. This phenomenon is used to disperse geographical phenomena.

The placement of phenomena in space is influenced by human or natural processes that are accidental or intentional in nature. Deliberate dispersal is the result of human role-playing and intervention, and is rarely done by nature in the short term. The randomness of the scattering of phenomena is influenced by nature and is rarely done by humans in the long run. In general, geographical landscapes of concentration or dispersion create a variety of forms of phenomena. The spatial pattern of habitation and activity varies in geographical areas subject to different conditions and requirements. In border areas, the actions of central governments are accompanied by a view to economic efficiency and business activities. But in

#### \*Corresponding Author:

Ebrahim Roumina

Address: Department of Geography  
University of Tarbiat Modares, Tehran

Tel: +98 (9128146218)

E-mail: e.roumina@modares.ac.ir

Iran, these actions are regulated by security issues. The pattern of living and working in the border areas of Iran is such that it has made them vulnerable. This pattern of housing and activity has challenged the development process. In the border areas of Iran, the pattern of settlement and activity is influenced by the prevailing political, economic, security and geopolitical conditions. These areas are associated with the concept of borders and the actions that result from them. According to the above explanations, the spatial system of residence and activity in the border areas of Iran has been studied and analyzed according to the indicators and indicators of development. Also, these indicators and indicators are compared with other geographical regions of Iran and the model of spatial development in Iran is presented.

## 2. Methods and Mterial

The research method in this research is descriptive-analytical. In the description section, statistical yearbooks are referred to. In the analysis section, using secondary analyzes and the formation of the status quo matrix, using multi-criteria decision-making techniques, the options have been ranked.

## 3. Results and Discussion

The options were identified using the studied indicators in the border provinces and central parts of Iran. Therefore, Iran province is divided into border and peripheral parts. According to the natural, social and cultural homogeneity, all the studied spaces are divided into 7 regions. Border region includes: Northwest border region (East and West Azerbaijan and Ardabil province), West border region (Kurdistan and Kermanshah provinces), Southwest border region (Ilam and Khuzestan provinces), South border region (Bushehr and Hormozgan coastal provinces), It is the eastern border region (Sistan and Baluchestan and South Khorasan provinces), the northeastern border region (Khorasan Razavi, North Khorasan and Golestan provinces) and the northern coastal border region (Mazandaran and Gilan provinces). Thus, taking into account the domestic provinces of the country, 8 functional regions are the basis

for a comparative comparison of development indicators.

First, ten indicators and indicators were analyzed. Then, for each of the options, Friedman test was used to identify the differences between each region to obtain different levels of enjoyment between the eight regions.

Thus, the spatial structure of residence and activity in Iran was obtained based on the indicators of development of border and non-border areas, which shows the unbalanced situation between them. The border areas of the northern coasts have the most. This region, as a center of development, is decreasing with a tendency towards northwestern and northeastern border areas. Also, this region is connected to the border coastal development center in the south of Iran through the development corridor inside Iran. Accordingly, the centers of underdevelopment are distributed on both sides of the central corridor, ie the border areas of the east, west and southeast of the country. Accordingly, the spatial structure of habitation and activity has significant differences not only between border areas but also between border and non-border (internal) areas.

## 4. Conclusion

Findings show that the spatial structure of housing and activity in the country based on the indicators of development in Iran, follows an unbalanced pattern. Since the modeling of Iran's spatial development is focused and emphasizes the centers of development, so the spatial structure of residence and activity in Iran is not only different between border areas, but also shows a significant difference between border and inland areas. Thus, the unfavorable trend of development flow in the border and non-border areas of Iran does not show equal and balanced conditions. Therefore, there is a kind of dichotomy between the internal and border regions of Iran. So that the eastern and western border areas of Iran in comparison with non-border areas and other border areas of Iran, especially in the northwest and northeast have the maximum difference.

**Keywords:** Development, Border areas, Iran, Residence model, Activity.

## 5. References

- Beigzadeh, A & Others. (2012). Determining the position of each of the provinces of Iran in industrial development and studying the effect of specialization, education and research on the development. Kerman Provincial Government.  
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1830925>
- Prescott J. R. (1980). Political geography (The Field of geography). Translat by: Doreh Mir Heydar, Tehran: University of Tehran.  
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1830925>
- Janparvar, M., (2017). A new approach to border studies (concepts, principles and theories). Tehran: Iranian Geopolitical Association.  
<https://www.ketabcity.com/bookview.aspx?bookid=1949936>
- Hafeznia, M. R., (2000). Fundamentals of socio-political studies. Qom: Organization of schools abroad  
<https://www.gisoom.com/book/1191466/2>
- Hafeznia, M. R. and Rahimi, H. (2005). Spatial reflection of the functional evolution of the Jolfa border after the Soviet Union collapse. Geographical Research. No. 53. In:  
<http://ensani.ir/fa/article/47216>
- Khatabi, G. H., (1995). Border Guard. Tehran: NAJA
- Rahmatirad, M. H., (1995). Border Guard. Passport and foreign nationals, Tehran: NAJA - Minister of Education.
- Zarghani, S. H., (2001). Analysis of the functions of the eastern borders of Iran (Khorasan-Afghanistan). Master Thesis, Tehran: Tarbiat Modares University.  
<http://ensani.ir/fa/article/17159>
- Zarghani, S. H., (2007). An Introduction of the International Borders. Tehran: NAJA.  
<https://www.gisoom.com/book/11332511>
- Sanayee, E. (2005). Principles and foundations of border guarding, for the Vice Chancellor for Education of the University of Law Enforcement. Tehran: Jahan Jam Jam.  
<https://www.gisoom.com/book/1363001>
- Tifouree, W. & Akbari, S. (2013). Study of Iran Human Capital Development Index. Presented at the Conference on Analysis of Population and Housing Census Findings 2011
- Andalib, Al. (2001). Basic theory and principles of land use of the border areas of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Command and Staff College.  
<https://www.gisoom.com/book/1254504>
- Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989). In  
[https://rc.majlis.ir/fa/content/iran\\_constitution](https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution)
- Kazemi, A. & others (2015). The rate of development of Iranian provinces with a focus on the indicators of the health sector. Health management; 18 (59).  
[http://jha.sinaweb.net/&url=http://jha.sinaweb.net/issue\\_11291\\_11292.html](http://jha.sinaweb.net/&url=http://jha.sinaweb.net/issue_11291_11292.html)
- Mohammadi, A. & others, (2014). the status of social security indicators and ranking of the country's provinces in terms of the level of social security using the gray relational analysis (GRA) method, Social Order Quarterly. The sixth year. Number 3. Autumn. In:  
<http://ensani.ir/fa/article/394889>
- Mousavi, M. & Sediqi, H., (2014). Determining the level of agricultural development of the Iran provinces. Journal of Rural Development Strategies, Volume 1, Number 4.  
<https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=276701>
- Nasri, M. (2015). Survey of the situation of the provinces of Iran from the perspective of IDI index in the first nine months of 2015. Deputy of Strategic Planning and Supervision.  
<https://www.ict.gov.ir>
- Anderson, Joan B (2003). The U.S.-Mexico border: a half century of change, The Social Science Journal. No: 40. 534-554. In:  
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0362331903000673>
- Diener, Alexander C., and Joshua Hagen (2018). The Political Sociology and Political Geography of Borders. pp: 330-346. In Sage Handbook of Political Sociology, eds. William Outhwaite and Stephen P. Turner. CA: Sage Publications. In:  
<https://www.researchgate.net/publication/328725748>
- Diener, Alexander C., and Joshua Hagen (2017). "Changing Modalities of Power in the Twenty-First Century," in Border Politics: Defining Spaces of Governance and Forms of Transgression, eds. Cengiz Günay and Nina Witjes (New York: Springer), 15-32. In:  
[https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-46855-6\\_2](https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-46855-6_2)

- Glassner, Martin (2004). Political Geography, New York: John Wiley and Sons, Inc. in:  
<https://www.worldcat.org/title/political-geography/oclc/52387985>
- Marcuse, P. (2002): The New Borders of Globalization, London.
- Houtum, H. V. (2005). The Geopolitics of Borders and Boundaries. *Geopolitics*.V:10,N.4. 672-679.  
[DOI:10.1080/14650040500318522](https://doi.org/10.1080/14650040500318522)
- Nachman, G & Borregaard, M K and Hendrichsen, D K (2014). Spatial Distribution. In Sven Erik. Vol. [4] from Encyclopedia of Ecology, Volumes 1-5. [3304-3310] Oxford: Elsevier. In:  
[https://www.researchgate.net/publication/234136591\\_Spatial\\_distribution\\_patterns](https://www.researchgate.net/publication/234136591_Spatial_distribution_patterns)
- Robinson, Edward Heath (2012). Reexamining Fiat, Bona Fide and Force Dynamic Boundaries for Geopolitical Entities and their Placement in DOLCE Applied Ontology Vol.7, Issue1, 93-108. In  
<https://dl.acm.org/doi/10.5555/2690948.2690951>
- Pereira, J and others (2016). Demographics and spatial pattern on three populations of Myrtaceae in the Ombrophilous Mixed Forest. *Ciência Rural*, Santa Maria, Vol. 46, N.9, 1579-1584. In:  
<http://dx.doi.org/10.1590/0103-8478cr20151308>

## تحلیلی بر تفاوت‌های فضایی الگوی سکونت و فعالیت در مناطق مرزی و غیرمرزی ایران

دکتر مهدی پورطاهری<sup>۱</sup>، دکتر ابراهیم رومینا<sup>۲\*</sup>

### چکیده

مناطق مرزی ایران بخشی از عرصه سرزمینی ملی هستند که به دلیل موقعیت جغرافیایی خود و دوری از مرکز اصلی سرزمین، شرایط متمایزی را از نظر شاخص‌های توسعه نشان می‌دهند. این مناطق هرچند در یک نگرش پایدار سیستمی، می‌بایست تکمیل‌کننده نارسایی‌های درون‌سرزمینی و مکمل فعالیت‌های موجود در آن باشند، اما به دلیل تعارضات ایجاد شده و گسستگی نظام‌های عملکردی متقابل، در یک فرایند غیربرنامه‌ای، به‌عنوان یک تهدید فزاینده علیه امنیت و یکپارچگی سرزمین مادر عمل می‌کنند. بر مبنای مسئله تحقیق، روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. در بخش توصیف با تکیه بر منابع آماری به تشریح مقادیر کمی پرداخته و سپس در بخش تحلیل با بهره‌گیری از تحلیل‌های ثانویه و تشکیل ماتریس وضع موجود، با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری‌های چندشاخصه، اقدام به رتبه‌بندی گزینه‌ها کرده‌است. همچنین شاخص‌ها و نماگرهای کلیدی توسعه، به تفکیک هر پهنه تعیین شده‌است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ساختار فضایی سکونت و فعالیت کشور براساس شاخص‌های توسعه‌یافتگی با تأکید بر پهنه‌های مرزی و غیرمرزی در شرایط حاضر از الگوی غیرمتوازن تبعیت کرده‌است. الگوی توسعه فضایی کشور مبنی آن است که حوزه مرزی سواحل شمالی به‌عنوان کانون توسعه با گرایش به سمت مناطق مرزی شمال‌غربی و شمال‌شرقی هدایت شده و آنگاه از طریق دالان توسعه منطقه غیرمرزی داخلی به کانون توسعه سواحل مرزی جنوب متصل شده‌است؛ براین اساس کانون‌های توسعه‌نیافتگی در دو سوی دالان مرکزی، یعنی مناطق مرزی شرق، غرب و جنوب‌شرق کشور، توزیع شده‌اند. براین مبنای می‌توان پذیرفت که براساس شاخص‌های توسعه، ساختار فضایی سکونت و فعالیت نه تنها بین مناطق مرزی، بلکه بین مناطق مرزی و غیرمرزی (داخلی) نیز تفاوت‌های معناداری دارد.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۳، تابستان ۱۴۰۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۷/۱۶

صفحات: ۱۷۵-۱۹۸



واژه‌های کلیدی:

توسعه، مناطق مرزی، ایران، الگوی سکونت، فعالیت.

### مقدمه

تمامی سطوح مورد توجه قرار داده و آن را لازم‌الاجرا می‌داند، متضمن تقویت هویت، اقتدار و امنیت ملی است؛ بنابراین ضرورت دارد تا مناطق دورافتاده و محروم در سطح ملی در اولویت قرار گیرند. مناطق مرزی کشور ارتقادهنده منافع ملی به‌عنوان عاملی برای امنیت و یکپارچگی کشور محسوب می‌شوند. مناطق مرزی کشور، با توجه به موقعیت مرزهای خود در مرز حائل سیاسی بین کشورهای همسایه، از فرصت و ظرفیت لازم برای تقویت کنش‌های اقتصادی ویژه برخوردارند. در یک چارچوب صحیح،

مناطق مرزی، هویت اساسی خود را از متغیر اساسی به‌نام مرز می‌گیرند. مرزها عناصر یا هویت‌هایی هستند که می‌توانند در بُعد نظری (ذهنی) یا عملی (عینی) تعریف شوند که بیانگر تفاوت‌های موجود در سیستم‌های حکومتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی-قومی هستند.

براساس اصول مورد پذیرش توسعه پایدار که تأمین نیازهای اساسی، بهبود استانداردهای زندگی برای همه و حفاظت و مدیریت بهتر اکوسیستم را در

مدیریت بهتر اکوسیستم است که باید در همه سطوح فضایی اجرا شود. این امر متضمن تقویت هویت، اقتدار و امنیت ملی خواهد بود و ضرورت دارد تا مناطق دورافتاده و محروم در سطح ملی در اولویت قرار گیرند. در این راستا تحلیل نظام فضایی سکونت و فعالیت در قالب شاخص‌ها و نماگرهای توسعه و برخورداری در مناطق مرزی کشور به‌عنوان مناطق محروم ضمن شناسایی وجوه تفاوتی آنان با سایر مناطق جغرافیایی کشور قادر است به سطح، میزان و چگونگی توزیع تفاوت‌ها و افتراقات فضایی موجود پاسخی مستدل ارائه کرده و راهکارهای آمایشی مناسبی را برای توسعه آنان فراهم کند. بر این مبنا مقاله حاضر بر آن است تا با استفاده از اسناد و مدارک موجود به این سؤال که ساختار فضایی سکونت و فعالیت در مناطق مرزی و غیرمرزی (داخلی) براساس شاخص‌های توسعه چگونه است؟ پاسخی مستدل ارائه دهد. به نظر می‌رسد براساس شاخص‌های توسعه، نه تنها بین مناطق مرزی، بلکه بین مناطق مرزی و غیرمرزی (داخلی) نیز تفاوت‌های معناداری قابل مشاهده است.

### مبانی نظری

الگوی فضایی<sup>۱</sup>، یک ساختار تصویری از قرارگیری یا توزیع اشیا بر روی سطح زمین است که اغلب برای پراکندگی پدیده‌های جغرافیایی به کار می‌رود (Pereira and others, 2016: 1581-1583).

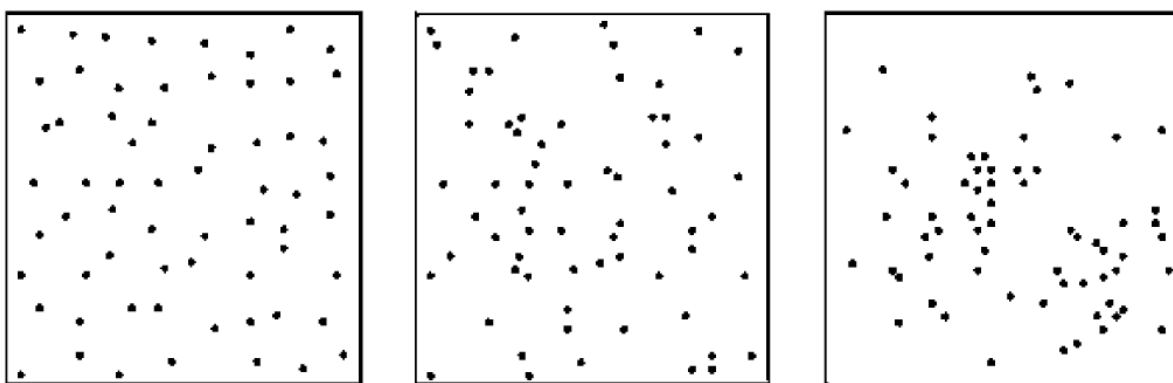
استقرار پدیده‌ها در فضا تحت تأثیر فرایندهای انسانی یا طبیعی، ماهیتی تصادفی یا عمدی دارند. عمدی بودن پراکندی یا تمرکز، حاصل نقش‌آفرینی و مداخله انسان و به ندرت طبیعت در کوتاه‌مدت است و تصادفی بودن پراکندگی یا تمرکز پدیده‌ها ناشی از نقش‌آفرینی و تأثیر طبیعت و به ندرت انسان در

این نظام ارتباطاتی، در جهتی مثبت می‌تواند به‌عنوان یک مسیر تعامل برای انتقال فرصت‌های توسعه‌ای بین کشور و سایر کشورهای همسایه عمل کند. توجه به کانون‌های سکونتگاهی در مناطق مرزی کشور از طریق مشارکت‌پذیری، می‌تواند موجب کاهش شکاف عملکردی بین مناطق مرزی و سرزمین مادر شده و روند توسعه ملی کشور را شتاب بخشد. براساس اصل ۴۸ قانون اساسی کشور، ایجاد عدالت فضایی از طریق توزیع درآمدها و تسریع فرایند توسعه ملی و همچنین توجه به ظرفیت‌های رشد و توسعه این مناطق، سرعت گرفته‌اند. براساس این اصل، نباید در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، تبعیض باشد؛ اما واقعیت‌های موجود نشان می‌دهد که سازمان‌یابی فضایی الگوی سکونت و فعالیت در مناطق مرزی و سکونتگاه‌های آن به‌گونه‌ای است که می‌توان آن‌ها را آسیب‌پذیرترین مناطق کشور قلمداد کرد که نه تنها در یک فرایند نابرابر، بنیان‌های محلی و توسعه‌ای خود را با افول مواجه دیده، بلکه فاقد الگوی مناسب جایگزین بوده‌اند؛ بنابراین به نظر می‌رسد ظرفیت‌های توسعه‌ای این مناطق، توان رقابتی خود را از دست داده‌اند. براساس الگوی آمایشی که رویکرد غالب توسعه در سال‌های اخیر بوده است، رقابتی‌کردن مناطق براساس اصل همگرایی‌های منطقه‌ای امری ضروری در فرایند توسعه محسوب می‌شود. توجه به مناطق مرزی به دلیل مجاورت مکانی-فضایی سکونتگاه‌های شهری و روستایی کشور با مرزهای خارجی می‌تواند موجب تقویت یکپارچگی ملی و ارتقای هویت فرهنگی و اجتماعی شود. اهداف اصولی مورد پذیرش توسعه پایدار، تأمین نیازهای اساسی، بهبود استانداردهای زندگی برای همه، حفاظت و

بلندمدت است که چشم‌اندازهای جغرافیایی را شکل می‌دهند.

الگوی فضایی مناطق مرزی در حوزه سکونت و فعالیت، اشکال متنوعی از تمرکز و پراکنش پدیده‌ها را خلق می‌کند که تحت‌تأثیر هریک از مؤلفه‌های

انسانی یا طبیعی در خلق چشم‌انداز سکونت و فعالیت به‌سوی تعادل یا بی‌تعادلی فضایی جهت‌دهی می‌کند. الگوی فضایی فعالیت و جمعیت می‌تواند همان‌طور که شکل ۱ نشان می‌دهد، چشم‌اندازهای جغرافیایی را ترسیم کند.



شکل ۱. الگوی فضایی پدیده‌های جغرافیایی در سطح زمین

Source: (Nachman, Borregaard, and Hendrichsen, 2014: 3306)

الگوی فضایی در مناطق جغرافیایی تابع شرایط و مقتضیات متفاوت است. این الگو در مناطق مرکزی کشور با مناطق پیرامونی می‌تواند از شکل ۱ تبعیت کند. مناطق پیرامونی یا مرزی برساخته شرایط مسلط سیاسی، اقتصادی، امنیتی و ژئوپلیتیک هستند. این مناطق با مفهوم مرز و کنش‌های ناشی از آن همراه هستند که قابل‌لمس‌ترین و آشکارترین پدیده‌ها در فضا هستند (Houtum, 2005: 672-673). دیدگاه‌های جدید در حوزه مطالعات مرز، آن‌ها را ناشی از فرایند همسایگی می‌داند که بین مکان‌ها و مردمان مختلف شکل می‌گیرد (Diener and Hagen, 2018: 330-346). آن‌ها پدیده‌ای انسانی و اجتماعی هستند که به ساخت هویتی و ساخت مکانی می‌انجامند (Diener & Hagen, 2017: 15-32). اگرچه ممکن است مرز براساس اشکال و ساختارهای طبیعی ترسیم شود، ولی متکی بر تصمیم و عملکرد انسان در فضا ترسیم می‌شود (Robinson, 2012: 93-108).

مناطق مرزی به‌دلیل تماس با محیط‌های گوناگون داخلی و خارجی از ویژگی‌های خاصی برخوردارند. این سطح که بر روی زمین به‌صورت یک خط به‌نظر می‌رسد (Glassner, 2004: 75)، مبادلات و پیوندهای فضایی بین کشورهای مجاور را تسهیل کرده و در فرایند برنامه‌ریزی‌های توسعه مورد کاربری قرار می‌گیرد (عندیب، ۱۳۸۰: ۱). منطقه مرزی، منطقه برخورد یا تماس دو هویت سیاسی و اجتماعی در دو سوی مرز است که در جوار مرز به‌صورت بلافصل قرار گرفته‌اند (جانپور، ۱۳۹۶: ۱۳).

مناطق مرزی و خطوط مرزی در طول تاریخ به‌دنبال یکدیگر به‌وجود آمده‌اند. خطوط مرزی مرحله تکامل‌یافته مناطق مرزی هستند. عمق نوار مرزی یا منطقه مرزی به فاصله‌ای گفته می‌شود که از خط مرزی در عمق دو کشور موردنظر کشیده شده‌است. در ایران معمولاً عمق نوار مرزی در قراردادهای مشترک با کشورهای همسایه یا توسط هیئت وزیران

تعیین می‌شود (رحمتی‌راد، ۱۳۷۴: ۱۹). بدین ترتیب شهروندان ساکن هر کشور در منطقه مورد نظر، به‌عنوان مرزنشین هستند که سکونت دائمی داشته (خطابی، ۱۳۷۴: ۸) و دارای هویت مرزی بوده و زندگی و منافع آنان با مرز گره خورده است (صنایعی، ۱۳۸۵: ۱۷۷). «کریستف» مناطق مرزی را دارای خصوصیتی می‌داند که در آن‌ها روابط سیاسی و اجتماعی بسیار ابتدایی است. روابطی که توسط بی‌قیدی، بی‌قانونی یا سرکشی مشخص می‌شود (پرسکات، ۱۳۵۸: ۶۶). لیکن این خصوصیات تابع متغیرهای دیگری ممکن است با برداشت فوق هماهنگی نداشته باشد.

کنش حکومت‌های مرکزی نسبت به مناطق مرزی با دیدگاه کارایی‌های اقتصادی و فعالیت‌های تجاری است. چنانچه این عملکرد در مسیر خواسته‌های حکومت مرکزی نباشد، از سوی حکومت‌های مرکزی با رفتارهای متفاوتی مواجه خواهد شد و طیفی از بی‌توجهی و امنیتی‌شدن فضاها را شامل خواهد شد.

مرزنشینان، مرز را در شرایط یکسان، همچون دیگر آحاد جامعه که در دو سوی آن، در بخش‌های داخلی زندگی می‌کنند و شرایط آنان را ندارند، تعریف و تعبیر نمی‌کنند. در این چارچوب، گاهی مرز به مفهوم استقرار خود در یک سوی «خط» و استقرار دیگران در سوی دیگر است که نمونه این تغییر چشم‌انداز فضایی در منطقه مرزی بین ایالات متحده آمریکا با مکزیک قابل مشاهده است که از سال ۱۹۵۰ تا ۲۰۰۰ تغییرات زیربنایی را در دو سوی مرز به وجود آورده است (Anderson 2003: 535). همچنین یک مرز می‌تواند مظهر جدایی‌ها و اختلافات ایدئولوژیک باشد که نمونه آن را می‌توان در مرزهای ایجادشده توسط شوروی سابق در کشورهای اروپایی یافت. مرزها کارکردهای امنیتی، اقتصادی، اجتماعی،

ارتباطی، سیاسی و فرهنگی دارند (Marcuse, 2002: 11). سعیدان، ۱۳۷۹: ۲۰؛ حافظ‌نیا، رحیمی، ۱۳۸۴: ۱۹؛ برایین اساس ویژگی‌ها و اجزای اساسی مرزها به‌طور کلی عبارت‌اند از: جداکنندگی: مرزها بین دو نظام سیاسی، دو حاکمیت، دو فرهنگ و دو ملت جدایی می‌اندازند.

یکپارچه‌سازی: مرزها سازنده چارچوب و فضایی هستند که افراد ملت درون آن آمیخته و یکسان می‌شوند.

تفاوت‌سازی: مرزها تجلی تفاوت فضایی، سطح توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... دو کشور در دو سوی مرز هستند.

کشمکش: مرزها کانون برخورد دولت‌ها و ملت‌های رقیب و متخصص مجاور یکدیگرند. وجود تفاوت و تضاد قومی، نژادی و فرهنگی، دینی، تصرف خاک، امکانات حمل‌ونقل و منابع اقتصادی و... می‌تواند منبع تنش در منطقه مرزی بین دو کشور باشد (زرزقانی، ۱۳۸۵: ۳۸؛ زرزقانی، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

ارتباط: مرزها کانون ارتباط ملت‌ها و دولت‌ها با یکدیگرند. این ارتباط به‌صورت رسمی و غیررسمی از طریق نقاط مرزی به‌نام گمرک و ارتباط غیررسمی برقرار می‌شود. پدیده قاچاق کالا و مسافر در ارتباطات غیررسمی جای دارد (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۹۱).

با توجه به توضیحات اشاره‌شده، جریان توسعه در مناطق مرزی با کندی مواجه است و غلبه کارکرد امنیتی در این فضاها، چشم‌اندازهای سکونت و فعالیت را عمدتاً به‌صورت پراکنده و غیرمترکم شکل داده‌است. درجه توسعه‌یافتگی این فضاها تابع میزان کنترل‌های امنیتی است؛ یعنی هرچه کنترل امنیتی بیشتر باشد، توسعه‌نیافتگی بیشتر و عقب‌ماندگی توسعه عمیق‌تر و چنانچه مرزها ماهیتی باز و کنشی داشته باشند، با سطح توسعه بیشتری مواجه هستند.



مقایسه این وضعیت را در کشورهای توسعه‌یافته اروپایی و در کشورهای در حال توسعه جنوب غرب آسیا می‌توان ملاحظه کرد.

### خصوصیات مناطق مرزی ایران

کشور ایران به دلیل گستردگی مناطق مرزی و تنوع کشورهای همسایه، الگوی متمایزی را در خاورمیانه

به نمایش می‌گذارد. همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد، طول مرزهای بین‌المللی ایران حدود ۸۷۳۱ کیلومتر است که در این مساحت، با ۱۶ استان به ۱۵ کشور همسایه (خشکی و آبی) و ۷ کشور (به شکل خشکی و زمینی) متصل می‌شود.

جدول ۱: طول خطوط مرزی ایران (کیلومتر)

مرز ایران-عراق	مرز ایران-ترکیه	مرز ایران-ترکمنستان	مرز ایران-آذربایجان	مرز ایران-ارمنستان	مرز آبی شمالی	مرز ایران-افغانستان	مرز ایران-پاکستان	مرز آبی جنوبی
۱۶۰۹	۴۸۶	۱۲۰۶	۷۶۷	۴۰	۶۵۷	۹۴۵	۹۷۸	۲۰۴۳
۸۳۷۱ کیلومتر								

مأخذ: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

خصوصیات مناطق مرزی ایران، در یک نگاه کلی به‌قرار زیر است:

۱. دارابودن بیشترین و طولانی‌ترین خط مرزی در بین کشورهای خاورمیانه؛
۲. تنوع کشورهای همسایه و به‌تبع آن تنوع مناطق مرزی با کارکردهای متفاوت؛
۳. تنوع خصیصه‌های جغرافیایی در مناطق مرزی که بر الگوی اسکان، معیشت و شیوه زیست ساکنان آن اثرگذار بوده‌است؛
۴. تراکم پایین جمعیتی و پراکندگی شدید جمعیت به‌ویژه در مرزهای شرقی و جنوب‌شرقی؛
۵. ضعف بنیان‌های اقتصادی و تولیدی در این مناطق، علی‌رغم وجود استعدادهای محیطی و مبادلاتی که به گسترش اقتصاد غیررسمی منجر شده‌است؛
۶. وجود تهدیدات امنیتی- دفاعی و ضرورت سازمان‌دهی مجدد و آمایش فراگیر این مناطق؛
۷. محرومیت و توسعه‌نیافتگی همه‌جانبه این مناطق و وجود وضعیت نامتعادل و نابرابر اقتصادی، فرهنگی

و... که به نابرابری جریان توسعه در این مناطق و در مقایسه با مناطق درون سرزمین منجر شده‌است؛

۸. تنوع قومیت‌های فرهنگی که به ساختارهای سنتی-سیاسی متفاوتی منجر شده‌است؛

۹. بی‌ثباتی نسبی یا کم‌ثباتی در الگوی امنیتی-سیاسی در این مناطق که به‌گندشدن جریان توسعه در این مناطق منجر شده‌است.

این خصیصه‌های مشهود در مناطق مرزی در حالی است که براساس اصل ۴۸ قانون اساسی، ایجاد عدالت فضایی از طریق توزیع درآمدها و تسریع فرایند توسعه ملی و همچنین توجه به ظرفیت‌های رشد و توسعه این مناطق مورد تسریع قرار گرفته‌است. براساس این اصل «در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، نباید تبعیض در کار باشد؛ به‌طوری‌که هر منطقه به فراخور نیازها و استعداد رشد خود، سرمایه و امکانات لازم را در دسترس داشته باشد» (قانون اساسی ج. ۱، ۱۳۶۸).

برای بهبود شرایط زندگی و افزایش سطح توسعه این مناطق به منظور ارتقای امنیت مرزهای کشور شده است. در این ماده جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین در راستای تبیین فضایی سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران و ترسیم الزامات تحقق آن در توسعه بلندمدت کشور و مبتنی بر اصول مصوب آمایش سرزمین، ملاحظات امنیتی و دفاعی، کارایی و بازدهی اقتصادی، وحدت و یکپارچگی سرزمین، گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای، حفاظت محیط‌زیست و احیای منابع طبیعی، حفظ هویت ایرانی-اسلامی و حراست از میراث فرهنگی، تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور و رفع محرومیت‌ها تنظیم شده است. همچنین در نظریه پایه آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹) با تأکید بر توسعه، امنیت و دفاع، اصول کلی زیر در تقویت و بهبود نظام ساختاری/ عملکردی مناطق مرزی، در نظر گرفته شده است:

*اصل درون‌زایی:* در این اصل، تأکید بر بهره‌وری بهینه از منابع درون منطقه‌ای و شرایط بومی - محلی است. در چارچوب این اصل هرگونه کمک بیرونی (برون‌زایی) باید اقدامی تکمیلی تلقی شود که هدف از آن بارورسازی منابع و استعدادهای بومی و مزیت‌های منطقه‌ای خواهد بود.

*اصل ارتباط‌دهی:* که نوعی توجه در برنامه‌های توسعه‌ای به نقش ویژه فضاها و ارتباط‌دهنده داخلی و خارجی کشور است. در این قالب، توسعه این مناطق به فرایند توسعه ملی یا توسعه کشور و توسعه فضاها هم‌جوار (حتی کشورهای همسایه) ارتباط داده می‌شود. چنین مواردی را می‌توان به‌وفور در مناطق رشدیافته کنونی (نظیر کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس) مشاهده کرد.

این نگاه در عالی‌ترین سند قانونی کشور، از توجه به نیازی سرچشمه می‌گیرد که به دلیل توجه به فرایندهای مرکز‌محور و مرکز‌گرا در دهه‌های گذشته، دوگانگی فضایی بین مناطق مرکز-پیرامون کشور را ایجاد کرده است. این گرایش نوعی عدم تعادل و گسستگی کارکردی/ فضایی بین مناطق پیشرو و پیرامون را به وجود آورده و آن را تشدید کرده است. جدای از اثرات ضدتوسعه‌ای ایجاد شده که مهاجرت گسترده از این مراکز را در پی داشته و به دنبال خود فضاهای رهاشده زیادی را برجای گذاشته است، می‌توان مناطق مرزی و سکونتگاه‌های موجود در آن، به‌ویژه مناطق روستایی را آسیب‌پذیرترین مناطق کشور قلمداد کرد که نه تنها در یک فرایند نابرابر، بنیان‌های محلی و توسعه‌ای خود را با افول و نابودی مواجه دیده‌اند، بلکه الگوی مناسبی نیز جایگزین آن نشده است؛ بنابراین ظرفیت‌های توسعه‌ای این مناطق، توان رقابتی خود را از دست داده‌اند. نمونه این شرایط را می‌توان در الگوی رفتاری ایرانیان در مرزهای شرقی کشور مشاهده کرد. به دنبال آسیب‌های حاصل از موقعیت مرزهای شرقی کشور که عمدتاً با رواج قاچاق مواد مخدر همراه بوده و گاه با حضور اشراک و بیگانگان همگام شده است، الگوی رفتاری ایران نسبت به مرزهای شرقی از نوع واکنشی بوده تا بدین‌وسیله برای کاهش آسیب‌های درون‌کشوری، تقویت ساختاری مرز، امکان کنترل آن پدید آید. بر این مبنا هیئت وزیران در جلسه ۶ آبان ۱۳۸۳ بنا به پیشنهاد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و به استناد اصل یک‌صد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ضوابط ملی آمایش سرزمین را تصویب کرده که براساس ماده ۱ آن و براساس مندرجات سند چشم‌انداز، مواردی به‌طور غیرمستقیم و در بند ۱۴، ۱۵ و ۲۹ به‌طور مستقیم تأکید خاص بر آمایش مناطق و استان‌های مرزی

### روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی است. در بخش توصیف، ابتدا پس از رجوع به منابع موجود در قالب سالنامه‌های آماری به تشریح مقادیر کمی پرداخته و سپس در بخش تحلیل با بهره‌گیری از تحلیل‌های ثانویه و تشکیل ماتریس وضع موجود با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری‌های چندشاخصه، اقدام به رتبه‌بندی گزینه‌ها شده‌است. شناسایی گزینه‌ها تابعی از مناطق عملکردی در قالب استان‌های مرزی و غیرمرزی بوده‌است؛ به طوری که در آغاز پس از تفکیک ۳۱ استان کشور به استان‌های مرزی و غیرمرزی داخلی، با توجه به همگنی‌های طبیعی، اجتماعی و فرهنگی اقدام به طبقه‌بندی استان‌های مرزی کشور به ۷ طبقه شامل منطقه مرزی شمال غرب (استان‌های آذربایجان شرقی، غربی و اردبیل)، منطقه مرزی غرب (استان‌های کردستان و کرمانشاه)، منطقه مرزی جنوب غرب (استان‌های ایلام و خوزستان)، منطقه مرزی سواحل جنوبی (استان‌های بوشهر و هرمزگان)، منطقه مرزی شرق (استان‌های سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی)، منطقه مرزی شمال شرق (استان‌های خراسان رضوی، خراسان شمالی و گلستان) و منطقه مرزی سواحل شمالی (استان‌های مازندران و گیلان) شد. بدین ترتیب با احتساب استان‌های داخلی کشور، همان‌طور که شکل ۲ نشان می‌دهد، ۸ منطقه عملکردی مبنای مقایسه تطبیقی شاخص‌های توسعه قرار گرفته‌اند.

*اصل محرومیت‌زدایی:* با توجه به اینکه فقر و محرومیت، تبعیض و فساد از عوامل زمینه‌ساز توسعه نیافتگی و ضدامنیت و آرامش و نظم عمومی تلقی می‌شود، توجه جدی به رفع محرومیت در ابعاد مختلف آن ضرورت جدی پیدا می‌کند.

*اصل آمادگی دفاعی:* در این اصل بر جنبه‌های تقویت زمینه‌های دفاع و آمادگی مستمر و فراگیر توجه می‌شود.

*اصل امنیت عمومی:* که مبتنی بر حفظ امنیت عمومی در جهت ترویج و ارتقای فرایندهای توسعه‌ای در مناطق مرزی است.

*اصل هم‌پیوندی:* در این اصل بر تشدید گرایش‌ها و پیوندهای فزاینده در مناطق مرزی به ویژه با مناطق هم‌گن سیاسی هم‌جوار تأکید می‌شود.

*اصل تعادل فضایی:* این اصل گویای ضرورت توجه بر تعادل در ابعاد توسعه و در فضای عملکردی مناطق است.

*اصل مشارکت:* که بر درگیر کردن الگوهای بومی در فرایند توسعه و بهره‌برداری از امکانات و ظرفیت‌های موجود در مناطق مرزی تأکید می‌کند.

*اصل هویت:* که به واسطه اهمیت یکپارچگی ملی، تقویت و ارتقای هویت فرهنگی مناطق سکونت‌ی مرزی را در نظر می‌گیرد.

این اصول در کلیت خود تأکید بر ضرورت توجه مجدد و سازمان‌یابی فضایی فراگیر به مناطق مرزی و ظرفیت‌سازی فرایندهای توسعه‌ای موجود در آن‌ها دارند.



شکل ۲: پهنه‌بندی استان‌های مرزی کشور

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۸

د) نماگر نرخ بیکاری: این نماگر شامل نسبت افراد بیکار به جمعیت فعال پهنه مطابق با آمار سال ۱۳۹۵ است.

ه) شاخص توسعه ارتباطات و فناوری اطلاعات<sup>۱</sup> *IDI* با استفاده از این شاخص حرکت یک کشور به سمت جامعه اطلاعاتی با استفاده از سه گام آمادگی، شدت و اثرات استفاده از فناوری اطلاعات توضیح داده می‌شود که بدین منظور برای شاخص *IDI* به ترتیب سه زیرشاخص دسترسی شامل (نصری، ۱۳۹۴: ۲۲):

-مشترکان تلفن ثابت به ازای هر ۱۰۰ نفر؛

-مشترکان تلفن همراه به ازای هر ۱۰۰ نفر؛

-پهنای باند اینترنت بین‌المللی به ازای هر کاربر اینترنت؛

-درصد خانوارهای دارای کامپیوتر؛

پس از تعیین گزینه‌های مرتبط با استان‌های مرزی کشور نسبت به تعیین شاخص‌ها و نماگرهای کلیدی توسعه، به تفکیک هر پهنه اقدام شد. در این راستا ۱۰ شاخص و نماگر مبنایی توسعه براساس اسناد اولیه و ثانویه به شرح زیر جمع‌آوری و در ماتریس وضع موجود به منظور مقایسه تطبیقی گزینه‌ها لحاظ شد.

الف) نماگر میزان جمعیت: شامل همه افرادی است که در سرشماری سال ۱۳۹۵ کشور در پهنه تفکیکی ساکن بوده‌اند.

ب) نماگر تراکم جمعیت: این نماگر شامل متوسط نسبت افراد ساکن به مساحت هر پهنه برحسب کیلومتر مربع در سرشماری سال ۱۳۹۵ است.

ج) نماگر درصد شهرنشینی: شامل متوسط درصد افراد ساکن در مراکز شهری پهنه در سرشماری سال ۱۳۹۵ است.

- ضایعات تولید: عکس نسبت ارزش ضایعات قابل فروش به ارزش تولیدات؛

- کاربری: نسبت بهره‌وری نیروی کار در بخش صنعت استان به بهره‌وری نیروی کار در بخش صنعت کشور؛

- سودآوری سرانه یا ارزش افزوده سرانه نیروی کار: نسبت «ارزش ستانده - (ارزش داده + ارزش سرمایه‌گذاری + جبران خدمات مزد و حقوق‌بگیران)» به تعداد شاغلان صنعتی؛

- وابستگی به مواد اولیه داخلی: نسبت ارزش مواد اولیه مصرفی داخلی به ارزش کل مواد اولیه مصرفی؛

- سرانه اشتغال کارگاه‌های صنعتی: نسبت تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی به جمعیت استان.

(ز) شاخص امنیت اجتماعی: امنیت اجتماعی تابعی از نماگرهای تبیین‌کننده حوزه امنیت و از اصول اساسی توسعه پایدار تلقی می‌شود. بدین منظور علی‌محمدی و همکاران برای گردآوری آخرین داده‌های پیرامون این حوزه از سالنامه آماری ۱۳۹۰ کشور مرتبط با شاخص‌های امنیت که در فصل سیزدهم بخش مربوط به امور قضایی است، استفاده و شاخص امنیت اجتماعی استان‌های کشور را برآورد کرده‌اند. در این بخش مؤلفه‌هایی چون قتل عمد، ضرب و جرح، تهدید، اجبار و اکراه، تظاهر به چاقوکشی، مسموم کردن عمدی، سرقت از اماکن دولتی، سرقت از منازل، سرقت از مغازه‌ها، سرقت اتومبیل، سرقت لوازم خودرو، تصادفات درون شهری، تصادفات برون شهری و قاچاقچیان دستگیرشده در زمینه مواد مخدر مبنایی برای ارزیابی امنیت اجتماعی استان‌های کشور قرار گرفته شده است (محمدی، علی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۴).

(ح) شاخص بهداشت و درمان: بخش بهداشت و درمان به‌عنوان یکی از بخش‌های اجتماعی مهم هر کشور، نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه جامعه دارد.

- درصد خانوارهای دارای دسترسی به اینترنت در خانه.

- استفاده، شامل:

- کاربران اینترنت به‌ازای هر ۱۰۰ نفر؛

- مشترکان اینترنت باند پهن ثابت باسیم، به‌ازای هر ۱۰۰ نفر؛

- مشترکان باند پهن بی‌سیم به‌ازای هر ۱۰۰ نفر.

- مهارت، شامل:

- نرخ باسوادی بزرگسالان؛

- نسبت نام‌نویسی در سطح دبیرستان؛

- نسبت نام‌نویسی در سطح دانشگاه.

براساس آمار سال ۱۳۹۴ وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

(و) شاخص توسعه صنعتی: این شاخص تابع نماگرهای متعددی است که در تعامل و ترکیب با یکدیگر تعیین‌کننده شاخص توسعه صنعتی می‌شوند. براساس محاسبات به‌عمل آمده توسط علی بیک‌زاده و همکاران مطابق داده‌های آماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران ۱۰ نماگر زیر مبنایی برای تعیین میزان امتیاز توسعه صنعتی برای گزینه‌های تحقیق بوده‌اند (بیک‌زاده و اسدی و باغخانی، ۱۳۹۳: ۱۶).

- تولید سرانه شاغلان: نسبت ارزش افزوده تولیدات فعالیت‌های صنعتی به تعداد کل شاغلان صنعتی؛

- صرفه‌های تجمع: نسبت ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی استان به ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی کشور؛

- سهم شاغلان متخصص: نسبت تعداد شاغلان متخصص صنعتی (کارگران ماهر، تکنیسین‌ها و متخصصان) به تعداد کل شاغلان صنعتی؛

- بهره‌وری نیروی کار: نسبت ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی به کل شاغلان بخش صنعت؛

- بازدهی تولیدات: نسبت ارزش افزوده به جبران خدمات مزد و حقوق‌بگیران؛

سلامت جسمی و روانی برای همه نسل‌ها همواره حیاتی بوده و با میزان پیشرفت اقتصادی اجتماعی و فرهنگی در ارتباط است. علی کاظمی و همکاران براساس ۱۳ نماگر حوزه بهداشت و درمان منطبق بر سرشماری ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران اقدام به رتبه‌بندی استان‌های کشور کرده‌اند که نتایج آن برای گزینه‌های تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است. این نماگرها عبارت‌اند از (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۷).

نسبت تعداد پزشک عمومی به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد دندان‌پزشک به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد داروساز به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد پیراپزشک به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد پزشک متخصص به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد تخت فعال به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد مراکز بهداشتی و درمانی به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد خانه بهداشت به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد آزمایشگاه به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد توان‌بخشی به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد پرتونگاری به جمعیت استان؛  
نسبت تعداد داروخانه به جمعیت استان.

ط) شاخص توسعه کشاورزی: تعیین سطح توسعه کشاورزی استان‌های مختلف و تعیین نابرابری استان‌های کشور در زمینه توسعه بخش کشاورزی، قادر است قابلیت‌های آمایشی مناطق مختلف کشور را به خوبی نشان دهد. در این راستا تاکنون محققان مختلفی نسبت به طراحی و تدوین شاخص‌های توسعه کشاورزی اقدام کرده‌اند. در این بین مینا موسوی و حسن صدیقی براساس سرشماری کشاورزی سال ۱۳۹۳ کشور و بر مبنای ۸۲ نماگر پیشنهادی، اقدام به رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور کرده‌اند که نتایج آنان در

تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است (موسوی و صدیقی، ۱۳۹۹: ۶۶).

۱. عملکرد در هکتار گندم آبی (کیلوگرم) ۴۲-  
تعداد کمباین غلات (دستگاه)؛
۲. عملکرد در هکتار گندم دیم (کیلوگرم) ۴۳-  
تعداد تیلر (دستگاه)؛
۳. عملکرد در هکتار جو آبی (کیلوگرم) ۴۴-  
تعداد زیرشکن (دستگاه)؛
۴. عملکرد در هکتار جو دیم (کیلوگرم) ۴۵-  
تعداد خاکورز حفاظتی (دستگاه)؛
۵. عملکرد در هکتار برنج (کیلوگرم) ۴۶-  
تعداد رتیوار (دستگاه)؛
۶. عملکرد در هکتار ذرت دانه‌ای (کیلوگرم) ۴۷-  
تعداد رتیوار باغی (دستگاه)؛
۷. عملکرد در هکتار نخود آبی (کیلوگرم) ۴۸-  
تعداد دیسک (دستگاه)؛
۸. عملکرد در هکتار نخود دیم (کیلوگرم) ۴۹-  
تعداد کاشت مستقیم خطی کار (دستگاه)؛
۹. عملکرد در هکتار لوبیا آبی (کیلوگرم) ۵۰-  
تعداد بذارکار کودکار خطی (دستگاه)؛
۱۰. عملکرد در هکتار عدس آبی (کیلوگرم) ۵۱-  
تعداد بذارکار خطی (دستگاه)؛
۱۱. عملکرد در هکتار عدس دیم (کیلوگرم) ۵۲-  
تعداد عمیق کار (دستگاه)؛
۱۲. عملکرد در هکتار پنبه (کیلوگرم) ۵۳-  
تعداد ردیفکار مکانیکی (دستگاه)؛
۱۳. عملکرد در هکتار کلزا (کیلوگرم) ۵۴-  
تعداد ردیفکار پنوماتیک (دستگاه)؛
۱۴. عملکرد در هکتار سیب‌زمینی (کیلوگرم) ۵۵-  
تعداد کمباینات (دستگاه)؛
۱۵. عملکرد در هکتار پیاز (کیلوگرم) ۵۶-  
تعداد کودپاش سانتریفوژ (دستگاه)؛

۱۶. عملکرد در هکتار گوجه‌فرنگی (کیلوگرم) ۵۷-  
تعداد کودپاش حیوانی (دستگاه)؛
۱۷. عملکرد در هکتار خیار (کیلوگرم) ۵۸- تعداد  
کولتیواتور میان ردیف (دستگاه)؛
۱۸. عملکرد در هکتار هندوانه آبی (کیلوگرم) ۵۹-  
تعداد هرس باغات (دستگاه)؛
۱۹. عملکرد در هکتار هندوانه دیم (کیلوگرم) ۶۰-  
تعداد دروگر پشت تراکتوری (دستگاه)؛
۲۰. عملکرد در هکتار یونجه آبی (کیلوگرم) ۶۱-  
تعداد چاپر پشت تراکتوری (دستگاه)؛
۲۱. عملکرد در هکتار یونجه دیم (کیلوگرم) ۶۲-  
تعداد خرمن‌کوب غلات و حبوبات (دستگاه)؛
۲۲. عملکرد در هکتار ذرت علوفه‌ای (کیلوگرم) ۶۳-  
تعداد بوجار (دستگاه)؛
۲۳. عملکرد در هکتار زعفران (کیلوگرم) ۶۴- تعداد  
انواع گاواهن (دستگاه)؛
۲۴. عملکرد در هکتار سیب (کیلوگرم) ۶۵- تعداد  
سیب‌زمینی‌کار اتوماتیک و نیمه‌اتوماتیک  
(دستگاه)؛
۲۵. عملکرد در هکتار گلابی (کیلوگرم) ۶۶- تعداد  
انواع سمپاش (دستگاه)؛
۲۶. عملکرد در هکتار به (کیلوگرم) ۶۷- تعداد انواع  
تریلر ۲ چرخ و ۴ چرخ (دستگاه)؛
۲۷. عملکرد در هکتار آلو (کیلوگرم) ۶۸- تعداد دام  
کوچک (هزار رأس)؛
۲۸. عملکرد در هکتار زردآلو (کیلوگرم) ۶۹- تعداد  
دام بزرگ (هزار رأس)؛
۲۹. عملکرد در هکتار گیلاس (کیلوگرم) ۷۰-  
ظرفیت واحدهای مرغ‌گوشتی (۱۰۰۰ قطعه)؛
۳۰. عملکرد در هکتار آلبالو (کیلوگرم) ۷۱- ظرفیت  
واحدهای مرغ تخمگذار (۱۰۰۰ قطعه)؛
۳۱. عملکرد در هکتار هلو (کیلوگرم) ۷۲- میزان  
تولید عسل (هزار تن)؛
۳۲. عملکرد در هکتار انگور آبی (کیلوگرم) ۷۳-  
میزان تولید گوشت قرمز (هزار تن)؛
۳۳. عملکرد در هکتار انگور دیم (کیلوگرم) ۷۴-  
میزان تولید گوشت مرغ (هزار تن)؛
۳۴. عملکرد در هکتار بادام آبی (کیلوگرم) ۷۵-  
میزان تولید شیر (هزار تن)؛
۳۵. عملکرد در هکتار بادام دیم (کیلوگرم) ۷۶-  
میزان تولید تخم‌مرغ (هزار تن)؛
۳۶. عملکرد در هکتار پسته (کیلوگرم) ۷۷- میزان  
تولید ماهی و آبزیان (تن)؛
۳۷. عملکرد در هکتار گردو (کیلوگرم) ۷۸- سطح  
آبیاری تحت فشار (هکتار)؛
۳۸. عملکرد در هکتار انار (کیلوگرم) ۷۹- احداث و  
بهسازی کانال آبیاری عمومی (هکتار)؛
۳۹. عملکرد در هکتار انجیر (کیلوگرم) ۸۰- احداث  
شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی (هکتار)؛
۴۰. عملکرد در هکتار زیتون (کیلوگرم) ۸۱- تجهیز  
و نوسازی اراضی زیر سدهای مخزنی (هکتار)؛
۴۱. تعداد تراکتور (دستگاه) ۸۲- احداث جاده  
دسترسی به مزارع (کیلومتر).
- ک) شاخص توسعه انسانی: این شاخص یک شاخص ترکیبی محسوب می‌شود که قابلیت مقایسه مناطق مختلف و تعیین جایگاه آن‌ها را دارد. شاخص توسعه انسانی از میانگین سه شاخص اصلی امید به زندگی در بدو تولد، آموزش و تولید ناخالص داخلی واقعی سرانه برحسب برابری قدرت خرید با وزن یکسان حاصل می‌شود. عدد حاصل از شاخص توسعه انسانی، عددی است بین صفر و یک که می‌توان با آن به تعیین جایگاه و رتبه‌بندی توسعه انسانی مناطق مختلف پرداخت. در این راستا وحید طیفوری و صادق اکبری نسبت به محاسبه شاخص توسعه انسانی استان‌های کشور براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ کشور اقدام کرده‌اند که نتایج آن در تحقیق حاضر

مورد استفاده قرار گرفته است. بدین ترتیب در نهایت با تشکیل ماتریس  $18 * 10$ ، مقایسه تطبیقی گزینه‌ها و رتبه‌بندی آنان به کمک روش تاپسیس انجام شده است (طیفوری و اکبری، ۱۳۹۲: ۱۰).

### تحلیل یافته‌ها و نتایج تحقیق

نگاهی به آمارهای به‌دست‌آمده در جدول ۲ نشان می‌دهد که مناطق مورد مطالعه، تفاوت‌های توصیفی قابل‌توجهی در همه شاخص‌ها و نماگرها دارند. در حوزه جمعیت، منطقه مرزی شمال‌شرق و منطقه مرزی سواحل شمالی کشور از بالاترین میزان میانگین جمعیت برخوردارند. این در حالی است که دو منطقه مرزی سواحل جنوبی و منطقه مرزی شرق کشور، حداقل میانگین جمعیت را دارند. در این راستا منطقه داخلی کشور با میانگین جمعیتی برابر ۲۷۴۴۶۹۶ نفر در مقایسه با مناطق مرزی کشور رتبه‌ای در حد متوسط را نشان می‌دهد.

در حوزه تراکم جمعیت نیز می‌توان به تفاوت‌های مشهودی اشاره کرد؛ به‌طوری‌که منطقه مرزی سواحل شمالی با ۱۵۹ نفر در هر کیلومتر مربع از بیشترین و منطقه مرزی شرق کشور با تراکمی معادل ۱۰ نفر، کمترین میزان تراکم را داشته‌اند. مقایسه منطقه داخلی کشور با سایر پهنه‌های مرزی مبین تراکمی معادل ۱۴۵ نفر در هر کیلومتر مربع است که تراکم بالایی را در مقایسه با مناطق مرزی نشان می‌دهد. در حوزه شاخص سکونت براساس درصد جمعیت شهرنشین نیز مناطق مورد مطالعه از تفاوت‌های توصیفی قابل‌توجهی برخوردارند. آمارها نشان می‌دهند که منطقه داخلی کشور به‌عنوان پهنه‌ای غیرمرزی با جمعیت شهرنشینی معادل ۷۵ درصد، بیشترین و منطقه مرزی شرق کشور با ۵۳/۷ درصد، کمترین درصد شهرنشینی را دارد.

در حوزه اشتغال نیز آمارهای موجود نشان‌دهنده بالاترین نرخ بیکاری در منطقه مرزی غرب کشور با نرخ بیش از ۱۵ درصد و نیز منطقه مرزی سواحل شمالی کشور با نرخ بیش از ۱۲ درصد و کمترین آن نیز در مناطق مرزی شرق و شمال‌غرب کشور است. منطقه داخلی نیز در مقایسه با مناطق مرزی کشور، نرخ معادل ۱۱/۳ درصد را نشان می‌دهد که در طبقه‌بندی متوسط کشوری قرار می‌گیرد.

در حوزه شاخص توسعه ارتباطات و فناوری اطلاعات نیز منطقه مرزی شرق کشور از کمترین و منطقه مرزی سواحل شمالی از بیشترین سطح برخورداری بهره‌مند بوده‌اند. منطقه داخلی کشور به‌عنوان پهنه غیرمرزی در مقایسه با مناطق مرزی کشور از رتبه ۲ برخوردار بوده که شرایط مطلوبی را نشان می‌دهد.

در بخش شاخص مرتبط با توسعه صنعتی وضعیت متفاوتی مشاهده می‌شود؛ به‌طوری‌که حاکمیت اقتصاد صنعتی نفت و گاز سبب شده تا دو منطقه مرزی سواحل جنوبی و جنوب‌غرب کشور از بالاترین شاخص توسعه صنعتی برخوردار باشند. در این راستا منطقه مرزی شرق کشور، کمترین سطح توسعه‌یافتگی صنعتی را دارد. منطقه داخلی کشور نیز در مقایسه با مناطق مرزی کشور از رتبه نسبتاً مناسبی برخوردار بوده‌است.

در حوزه شاخص امنیت اجتماعی، بیشترین سطح امنیت در دو منطقه مرزی جنوب‌غربی و سواحل شمالی کشور قابل‌مشاهده است. در این بین کمترین سطح امنیت اجتماعی به‌ترتیب در مناطق مرزی شرق و سواحل جنوبی مشاهده شده‌است. منطقه داخلی نیز از رتبه‌ای متوسط در مقایسه با مناطق مرزی کشور برخوردار بوده‌است.

در حوزه شاخص بهداشت و درمان، می‌توان کمترین سطح برخورداری را به‌ترتیب در مناطق مرزی شمال‌غرب و غرب کشور و بالاترین سطح



کشور کمترین سطح توسعه کشاورزی و منطقه مرزی سواحل شمالی کشور بالاترین سطح توسعه را دارند. منطقه داخلی کشور نیز از شرایط تا نسبتاً مناسبی در مقایسه با مناطق مرزی برخوردار است.

در حوزه شاخص توسعه انسانی نیز مناطق مرزی شرق و غرب کشور کمترین میزان توسعه یافتگی و منطقه مرزی سواحل شمالی کشور بالاترین میزان توسعه را دارند. منطقه داخلی نیز در مقایسه با مناطق مرزی کشور از شرایط مناسبی برخوردار است.

برخورداری را در منطقه داخلی کشور مشاهده کرد. بدین ترتیب می توان استنباط کرد که منطقه داخلی کشور به عنوان پهنه‌ای غیرمرزی در مقایسه با پهنه‌های مرزی کشور از شاخص بهداشت و درمان مطلوب‌تری برخوردار بوده است.

در حوزه شاخص توسعه کشاورزی نیز تفاوت قابل توجهی بین مناطق مورد مطالعه قابل مشاهده است. یافته‌های این بخش نشان می دهد که دو منطقه مرزی سواحل جنوبی و منطقه مرزی شرق

جدول ۲: مقایسه شاخص‌های توسعه در سطح مناطق مرزی و غیرمرزی کشور

رتبه	انحراف معیار	میانگین	تعداد	شاخص‌ها/ نماگرها	
4	3228577.802	2744696.67	15	منطقه داخلی	میزان جمعیت
3	1375988.281	2815097.00	3	منطقه مرزی شمال غرب	
6	247079.373	1777722.50	2	منطقه مرزی غرب	
5	2920599.201	2645333.50	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
8	433467.063	1469907.50	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
7	1418538.227	1771956.00	2	منطقه مرزی شرق	
1	2969218.112	3055470.67	3	منطقه مرزی شمال شرق	
2	532370.796	2907139.00	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	2482988.000	2578266.77	31	کل	
2	260.48961	144.8667	15	منطقه داخلی	تراکم جمعیت
3	8.96289	81.3333	3	منطقه مرزی شمال غرب	
4	16.26346	66.5000	2	منطقه مرزی غرب	
6	31.81981	51.5000	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
7	18.38478	38.0000	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
8	7.07107	10.0000	2	منطقه مرزی شرق	
5	31.26233	58.6667	3	منطقه مرزی شمال شرق	
1	29.69848	159.0000	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	185.12476	104.6129	31	کل	
1	13.27531	75.3333	15	منطقه داخلی	درصد شهرنشینی
4	3.26037	68.5000	3	منطقه مرزی شمال غرب	
2	3.11127	73.0000	2	منطقه مرزی غرب	
3	5.23259	71.8000	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
5	12.16224	63.3000	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	

8	7.42462	53.7500	2	منطقه مرزی شرق	
6	10.71510	60.8333	3	منطقه مرزی شمال شرق	
7	3.88909	60.5500	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	12.21776	69.7677	31	کل	
4	3.06708	11.3533	15	منطقه داخلی	نرخ بیکاری
7	2.79344	10.3333	3	منطقه مرزی شمال غرب	
1	3.04056	15.4500	2	منطقه مرزی غرب	
5	.49497	11.2500	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
6	1.55563	10.8000	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
8	2.05061	10.0500	2	منطقه مرزی شرق	
2	1.12398	12.0667	3	منطقه مرزی شمال شرق	
3	.77782	11.5500	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	2.63578	11.4742	31	کل	
2	.94422	5.3400	15	منطقه داخلی	
5	.42454	4.7933	3	منطقه مرزی شمال غرب	
6	.00707	4.4150	2	منطقه مرزی غرب	
4	.12728	5.0000	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
3	.41719	5.3150	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
8	1.29401	3.6650	2	منطقه مرزی شرق	
7	.40415	4.3833	3	منطقه مرزی شمال شرق	
1	.89803	5.7550	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	.90189	5.0300	31	کل	
3	653.78872	2015.4000	15	منطقه داخلی	شاخص توسعه صنعتی
5	473.45222	1495.0000	3	منطقه مرزی شمال غرب	
4	379.71634	1670.5000	2	منطقه مرزی غرب	
2	2368.10061	3113.5000	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
1	3649.37810	14000.5000	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
8	41.71930	1350.5000	2	منطقه مرزی شرق	
7	224.21493	1410.6667	3	منطقه مرزی شمال شرق	
6	502.04581	1447.0000	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	
	3197.89254	2648.7742	31	کل	
5	.031706	.83553	15	منطقه داخلی	شاخص امنیت اجتماعی
4	.011136	.84200	3	منطقه مرزی شمال غرب	
3	.024749	.84250	2	منطقه مرزی غرب	
1	.043134	.90250	2	منطقه مرزی جنوب غرب	
7	.000000	.81900	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی	
8	.014142	.81400	2	منطقه مرزی شرق	
6	.021656	.82100	3	منطقه مرزی شمال شرق	

2	.006364	.84450	2	منطقه مرزی سواحل شمالی	شاخص بهداشت و درمان	
	.031249	.83765	31	کل		
1	.141588	.29393	15	منطقه داخلی		
8	.011846	.15667	3	منطقه مرزی شمال غرب		
7	.002121	.15950	2	منطقه مرزی غرب		
2	.050205	.28350	2	منطقه مرزی جنوب غرب		
3	.033941	.22300	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی		
5	.077782	.21800	2	منطقه مرزی شرق		
4	.015948	.22033	3	منطقه مرزی شمال شرق		
6	.017678	.20250	2	منطقه مرزی سواحل شمالی		
	.111925	.24881	31	کل		
5	21.06953	54.3107	15	منطقه داخلی		شاخص توسعه کشاورزی
2	14.84408	71.5500	3	منطقه مرزی شمال غرب		
4	8.10344	56.4400	2	منطقه مرزی غرب		
6	23.38402	44.6850	2	منطقه مرزی جنوب غرب		
8	.52326	19.2400	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی		
7	3.79009	30.6100	2	منطقه مرزی شرق		
3	12.12436	70.9400	3	منطقه مرزی شمال شرق		
1	25.82354	79.2800	2	منطقه مرزی سواحل شمالی		
	22.34413	54.9239	31	کل		
3	.041310	.74033	15	منطقه داخلی	شاخص توسعه انسانی	
6	.025632	.68900	3	منطقه مرزی شمال غرب		
7	.031820	.67950	2	منطقه مرزی غرب		
4	.036062	.70450	2	منطقه مرزی جنوب غرب		
2	.052326	.74100	2	منطقه مرزی سواحل جنوبی		
8	.071418	.63750	2	منطقه مرزی شرق		
5	.013868	.69567	3	منطقه مرزی شمال شرق		
1	.014142	.74500	2	منطقه مرزی سواحل شمالی		
	.046989	.71852	31	کل		

مأخذ داده ها، مرکز آمار ایران به آدرس: [www.amar.org.ir](http://www.amar.org.ir)

سطوح متفاوتی از برخورداری میان مناطق هشت گانه وجود دارد؛ به طوری که منطقه مرزی شرق کشور با میانگین رتبه‌ای ۷/۵۰ از نامناسب‌ترین شرایط و مناطق مرزی سواحل شمالی و منطقه غیرمرزی داخلی با میانگین رتبه‌ای ۳ از شرایط مطلوب برخوردار بوده‌اند.

بدین ترتیب با احتساب رتبه‌های حاصل از شاخص‌ها و نماگرهای ده گانه، برای هر یک از گزینه‌ها و انجام آزمون فریدمن به منظور شناسایی تفاوت میان هر یک از مناطق، همان‌طور که جدول ۳ نشان می‌دهد، از آنجایی که سطح معناداری محاسبه شده کوچک‌تر از آلفا ۰/۰۱ است، می‌توان پذیرفت که

جدول ۳: میانگین رتبه‌ای و معناداری تفاوت برخورداری مناطق برحسب آزمون فریدمن

میانگین رتبه‌ای	مناطق
3.00	منطقه داخلی
4.70	منطقه مرزی شمال غرب
4.40	منطقه مرزی غرب
3.80	منطقه مرزی جنوب غرب
5.00	منطقه مرزی سواحل جنوبی
7.50	منطقه مرزی شرق
4.60	منطقه مرزی شمال شرق
3.00	منطقه مرزی سواحل شمالی
آماره آزمون	
10	N
23.833	Chi-square
7	df
.001	Asymp. Sig.

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

## رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی مناطق مرزی و غیرمرزی کشور

و نماگرها به نتایج متفاوتی از آزمون رتبه‌ای فریدمن به شرح زیر منجر شده‌است. الف: با احتساب وزن‌دهی به شاخص‌ها و نماگرهای توسعه از طریق اعمال رتبه مستقیم به روش جمع رتبه‌ای میزان تخصیص اوزان به هر شاخص و نماگر مطابق با جدول ۴ برآورد شده‌است.

تحلیل مقادیر کمی حاصل از شاخص‌ها و نماگرهای ده‌گانه در سطح ۸ منطقه کارکردی به‌عنوان مناطق مرزی و منطقه غیرمرزی (منطقه داخلی) از طریق تشکیل ماتریس تصمیم به‌منظور رتبه‌بندی گزینه‌ها به‌کمک روش تاپسیس پس از اعمال وزن به شاخص‌ها

جدول ۴: تخصیص اوزان شاخص‌ها و نماگرها به روش جمع رتبه‌ای

وزن	شاخص‌ها/ نماگرها
۰/۰۵۵	میزان جمعیت
۰/۰۳۷	تراکم جمعیت
۰/۰۱۸	درصد شهرنشینی
۰/۰۹۲	نرخ بیکاری
۰/۰۷۴	شاخص فناوری اطلاعات و ارتباطات
۰/۱۴۴	شاخص توسعه صنعتی
۰/۱۳۰	شاخص امنیت اجتماعی
۰/۱۱۰	شاخص بهداشت و درمان
۰/۱۵۴	شاخص توسعه کشاورزی
۰/۱۸۴	شاخص توسعه انسانی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

ب: باتشکیل ماتریس تصمیم و پس از استانداردسازی داده‌ها و تخصیص اوزان به هر شاخص در روش جبرانی تاپسیس به‌عنوان تکنیکی قدرتمند در رتبه‌بندی گزینه‌ها، نتایج جدول ۵ حاصل شده‌است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، دو منطقه مرزی ساحلی جنوبی و شمالی کشور برحسب الگوی پیشنهادی از بالاترین سطح توسعه برخوردار بوده‌اند. این درحالی‌است که مناطق مرزی شرق و غرب کشور

به‌عنوان دو پهنه عدم‌برخوردار، کمترین رتبه توسعه را دارند. از نکات قابل‌تعمق وضعیت نامناسب منطقه داخلی کشور به‌عنوان پهنه‌ای غیرمرزی در مقایسه با چهار منطقه مرزی دیگر است. این شرایط وضعیت متفاوتی از آزمون فریدمن را برای منطقه داخلی نشان می‌دهد که مبین تأثیر عامل وزن میان شاخص‌ها و نماگرها در سطوح برخورداری است.

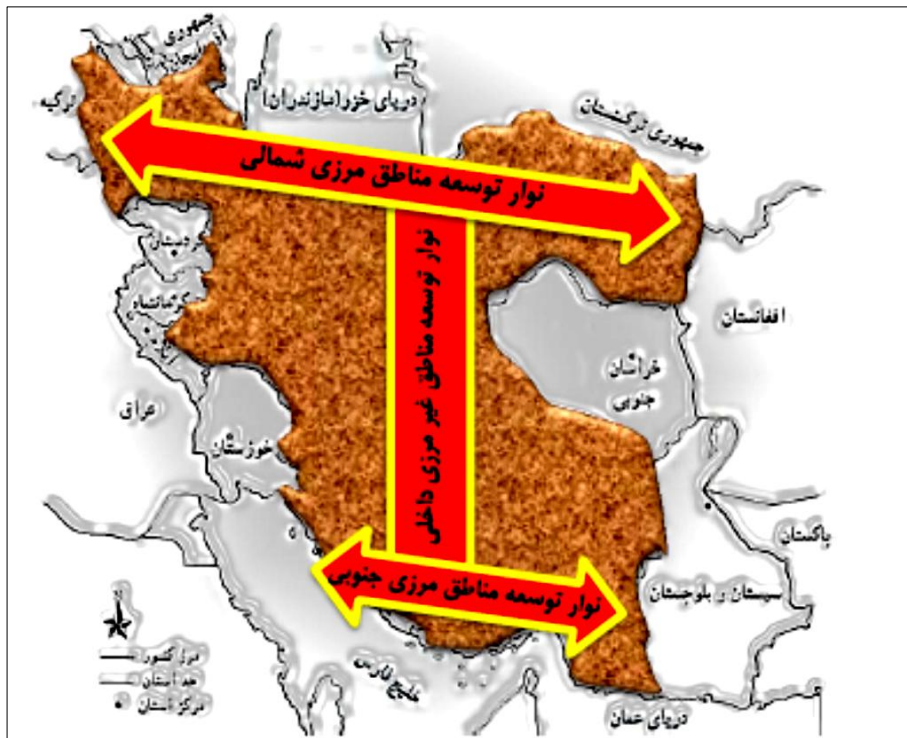
جدول ۵: رتبه‌بندی نهایی گزینه‌های ارزیابی براساس سطح توسعه‌یافتگی

رتبه برتری	ضریب نزدیکی	گزینه‌های ارزیابی
۵	۰/۳۰۸	منطقه داخلی
۳	۰/۳۲۰	منطقه مرزی شمال غرب
۷	۰/۲۳۷	منطقه مرزی غرب
۶	۰/۲۶۱	منطقه مرزی جنوب غرب
۱	۰/۶۶۴	منطقه مرزی سواحل جنوبی
۸	۰/۱۵۴	منطقه مرزی شرق
۴	۰/۳۱۶	منطقه مرزی شمال شرق
۲	۰/۳۵۶	منطقه مرزی سواحل شمالی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۱

بدین ترتیب براساس سؤالات و فرضیات تحقیق، می‌توان اذعان کرد که ساختار فضایی سکونت و فعالیت کشور براساس شاخص‌های توسعه‌یافتگی با تأکید بر پهنه‌های مرزی و غیرمرزی در شرایط حاضر از الگوی غیرمتوازن تبعیت کرده‌است. الگویابی توسعه فضایی کشور همان‌طور که شکل ۳ نشان می‌دهد، از حوزه مرزی سواحل شمالی به‌عنوان کانون توسعه با گرایش به سمت مناطق مرزی شمال غربی و شمال شرقی هدایت شده و آنگاه از طریق

دالان توسعه منطقه غیرمرزی داخلی به کانون توسعه سواحل مرزی جنوب کشور متصل شده‌است. براین اساس کانون‌های توسعه‌نیافتگی در دو سوی دالان مرکزی، یعنی مناطق مرزی شرق، غرب و جنوب شرق کشور توزیع شده‌اند. براین مبنا می‌توان پذیرفت که براساس شاخص‌های توسعه، ساختار فضایی سکونت و فعالیت نه‌تنها بین مناطق مرزی، بلکه بین مناطق مرزی و غیرمرزی (داخلی) نیز از تفاوت‌های معناداری برخوردار است.



شکل ۳: الگویابی فضایی توسعه کشور در مناطق مرزی و غیرمرزی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۸

### نتیجه

نشان نمی‌دهند، بلکه گویای وجود شکاف در پاره‌ای از مناطق پیرامونی و داخلی است. همچنین شرایط بحرانی پاره‌ای از مناطق مرزی به‌ویژه مناطق شرقی و غربی کشور، ضرورت توجه جدی به این مناطق را در مقایسه با مناطق داخلی و پاره‌ای از مناطق مرزی را الزام‌آور و اجتناب‌ناپذیر ساخته است. به‌عبارت‌مشخص، عدم‌طرح‌ریزی استراتژی مداخله در جهت استفاده از ظرفیت‌های موجود در این مناطق و حتی ایجاد ظرفیت‌های نوین توسعه‌ای، می‌تواند ضمن ازدیاد شکاف کارکردی- ساختاری این مناطق با فضای ملی، زمینه بروز تهدیدات جدی را نیز فراهم کند. بی‌تردید در یک قضاوت صادقانه باید بپذیریم که در میان مناطق مرزی و نیز بین مناطق داخلی و مرزی کشور نیز نوعی دوگانگی درونی بین نقاط نسبتاً برخوردار و نقاط توسعه‌نیافته و عدم‌برخوردار وجود دارد؛

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ساختار فضایی سکونت و فعالیت کشور براساس شاخص‌های توسعه‌یافتگی با تأکید بر پهنه‌های مرزی و غیرمرزی در شرایط حاضر از الگوی غیرمتوازن تبعیت کرده و نیز الگویابی توسعه فضایی کشور شکلی متمرکز داشته و بر کانون‌های توسعه تأکید دارد؛ بنابراین در فرایند تحقیق این واقعیت موردپذیرش واقع شد که براساس شاخص‌های توسعه، ساختار فضایی سکونت و فعالیت نه‌تنها بین مناطق مرزی، بلکه بین مناطق مرزی و غیرمرزی (داخلی) نیز از تفاوت‌های معناداری برخوردار است. بدین‌ترتیب روند نامناسب جریان توسعه در مناطق مرزی و غیرمرزی ایران که در تحلیل موقعیت جغرافیایی الگوهای سکونتی و فعالیتی متجلی شده، نه‌تنها شرایط نسبتاً برابر و متعادل را

## منابع

- به طوری که مناطق مرزی شرق و غرب کشور در مقایسه با مناطق غیرمرزی و نیز سایر پهنه‌های مرزی کشور، به‌ویژه شمال غرب و شمال شرق از حداکثر تفاوت برخوردارند. اگرچه به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر کوشش دولت‌ها در جهت کاهش تفاوت‌های ساختاری و کارکردی در الگوهای سکونت و فعالیت در میان مناطق مرزی و غیرمرزی و نیز بین مناطق مرزی بوده، ولی هنوز می‌توان به معناداری تفاوت‌ها در سطح مناطق مورد مطالعه اذعان کرد. در این حوزه، تفاوت‌های میان مناطق مرزی آشکارتر است؛ بنابراین با توجه به ویژگی‌های طبیعی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی سکونتگاه‌های مستقر در نواحی مرزی کشور، بسترسازی‌های لازم برای انسجام ملی از طریق برنامه‌ریزی‌های متناسب عمرانی و توسعه‌ای مبتنی بر مشارکت‌های عمومی را بیش از گذشته مورد توجه قرار داد. آشکار است که بهره‌گیری مناسب از این موقعیت/وضعیت ممتاز مستلزم کوشش‌های جدی و همه‌جانبه در جهت کاهش تهدیدات از یک سو و ایجاد امکانات و فرصت‌های لازم و کافی در زمینه ایجاد یکپارچگی ملی از طریق جلب هرچه بیشتر گروه‌ها، اقوام و نهایتاً بهره‌گیری مناسب از همه ظرفیت‌ها و سرمایه اجتماعی موجود است. در نهایت خاطرنشان می‌شود، گرچه توجه به مسائل و معضلات مبتلا در میان مناطق مرزی و نیز در بین مناطق مرزی و غیرمرزی به‌منظور رفع موانع پایداری آن‌ها مستلزم تدوین برنامه‌های توسعه همسو در سطح ملی و نگاه آمایشی است، اما دامنه خصوصیات این مناطق به‌ویژه مناطق مرزی محروم، می‌طلبد تا این‌گونه نواحی به‌عنوان نواحی ویژه از برنامه‌های توسعه‌ای خاص خود -در مقیاس محلی و ناحیه‌ای- برخوردار شوند.
- بیگ‌زاده، علی؛ علی اسدی؛ سعید باغخانی (۱۳۹۳). تعیین جایگاه هر یک از استان‌های کشور در توسعه صنعتی و بررسی تأثیر مؤلفه‌های تخصص‌گرایی، آموزش و تحقیقات بر توسعه مزبور. آموزش و پژوهش استانداری کرمان.
- پرسکات، جی. آر (۱۳۵۸). گرایش‌های تازه در جغرافیای سیاسی. ترجمه دره میرحیدر، تهران: دانشگاه تهران.
- <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1830925>
- جانپرور، محسن (۱۳۹۶). نگرشی نو بر مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه‌ها). تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران. در
- <https://www.ketabcity.com/bookview.aspx?bookid=1949936>
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹). مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی. قم: سازمان حوزه‌ها و مدارس خارج از کشور.
- <https://www.gisoom.com/book/1191466/2>
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ حسن رحیمی (۱۳۸۴). بازتاب فضایی تحول کارکردی مرز جلفا پس از فروپاشی شوروی سابق. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی. شماره ۵۳. در:
- <http://ensani.ir/fa/article/47216>
- خطابی، غلامحسین (۱۳۷۴). مرزبانی. تهران: اداره کل پشتیبانی آموزش ناجا.
- رحمتی‌راد، محمدحسین (۱۳۷۴). مرزبانی؛ گذرنامه و اتباع بیگانه، تهران: معاونت آموزش ناجا.
- زرقانی، سیدهادی (۱۳۸۵). عوامل موثر در امنیت مرزی با تاکید بر مرز شرقی ایران و افغانستان، علوم جغرافیایی. شماره ۱. در:
- <http://ensani.ir/fa/article/17159>
- زرقانی، سید هادی (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر شناخت مرزهای بین‌المللی، تهران. نیروی انتظامی ج.ا. ایران. در
- <https://www.gisoom.com/book/11332511>

- Anderson, Joan B (2003). The U.S.-Mexico border: a half century of change, *The Social Science Journal*. No: 40. 534-554. In: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0362331903000673>
- Diener, Alexander C., and Joshua Hagen (2018). The Political Sociology and Political Geography of Borders. 330-346. In *Sage Handbook of Political Sociology*, eds. William Outhwaite and Stephen P. Turner. CA: Sage Publications. In: <https://www.researchgate.net/publication/328725748>
- Diener, Alexander C., and Joshua Hagen (2017). "Changing Modalities of Power in the Twenty-First Century," in *Border Politics: Defining Spaces of Governance and Forms of Transgression*, eds. Cengiz Günay and Nina Witjes (New York: Springer), 15-32. In: [https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-46855-6\\_2](https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-46855-6_2)
- Glassner, Martin (2004). *Political Geography*, New York: John Wiley and Sons, Inc. in: <https://www.worldcat.org/title/political-geography/oclc/52387985>
- Marcuse, P. (2002). *The New Borders of Globalization*, London.
- Houtum, H. V. (2005). *The Geopolitics of Borders and Boundaries*. *Geopolitics*. V.10, N.4. 672-679. DOI:10.1080/14650040500318522
- Nachman, G & Borregaard, M K and Hendrichsen, D K (2014). *Spatial Distribution*. In Sven Erik. Vol. [4] from *Encyclopedia of Ecology*, Volumes 1-5. [3304-3310] Oxford: Elsevier. In: [https://www.researchgate.net/publication/234136591\\_Spatial\\_distribution\\_patterns](https://www.researchgate.net/publication/234136591_Spatial_distribution_patterns)
- Robinson, Edward Heath (2012). Reexamining Fiat, Bona Fide and Force Dynamic Boundaries for Geopolitical Entities and their Placement in *DOLCE Applied Ontology* Vol.7, Issue1, 93-108. In: <https://dl.acm.org/doi/10.5555/2690948.2690951>
- Pereira, J and others (2016). Demographics and spatial pattern on three populations of Myrtaceae in the Ombrophilous Mixed Forest. *Ciência Rural*, Santa Maria, V.46, N.9, 1579-1584. In: <http://dx.doi.org/10.1590/0103-8478cr20151308>
- صنایعی، ابراهیم (۱۳۸۵). اصول و مبانی مرزبانی، برای معاونت آموزش دانشگاه نیروی انتظامی. تهران: جهان جام جم. در <https://www.gisoom.com/book/1363001>
- طیفوری، وحید؛ صادق اکبری (۱۳۹۲). بررسی شاخص توسعه سرمایه انسانی ایران. ارائه شده در همایش تحلیل یافته‌های سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰.
- عنذلیب، علیرضا (۱۳۸۰). نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران. تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد دوره عالی جنگ. در: <https://www.gisoom.com/book/1254504>
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸). به آدرس: [https://rc.majlis.ir/fa/content/iran\\_constitution](https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution)
- کاظمی، علی؛ عزیز رضاپور؛ سعید باقری فردانبه؛ مجید نخعی؛ صادق غضنفری (۱۳۹۴). میزان توسعه یافتگی استان‌های ایران با تمرکز بر شاخص‌های بخش بهداشت و درمان. مدیریت سلامت. ۱۸ (۵۹). در: [http://jha.sinaweb.net/&url=http://jha.sinaweb.net/issue\\_11291\\_11292.html](http://jha.sinaweb.net/&url=http://jha.sinaweb.net/issue_11291_11292.html)
- محمدی، علی؛ یاسر امیری؛ محمود جوهر (۱۳۹۳). اولویت‌بندی وضعیت شاخص‌های امنیت اجتماعی و رتبه‌بندی استان‌های کشور از نظر سطح امنیت اجتماعی با استفاده از روش تحلیل رابطه‌ای خاکستری (GRA). فصلنامه انتظام اجتماعی. سال ششم. شماره ۳. پاییز. در: <http://ensani.ir/fa/article/394889>
- موسوی، مینا؛ حسن صدیقی (۱۳۹۳). تعیین سطح توسعه یافتگی کشاورزی استان‌های کشور. فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، جلد ۱. شماره ۴. در: <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=276701>
- نصری، معصومه (۱۳۹۴). بررسی وضعیت استان‌های ایران از منظر شاخص IDI در نهمه سال ۱۳۹۴، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی. دفتر بررسی‌های فنی اقتصادی. گروه آمار و اطلاعات ارتباطات و فناوری اطلاعات در <https://www.ict.gov.ir>